

РОЗДІЛ 5 ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.133.1+811.161.2]373.422

ТИПИ АНТОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У КІНЕМАТОГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

TYPES OF ANTONOMIC RELATIONS IN THE CINEMATOGRAPHIC TERMINOSYSTEM IN FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Лоскутова Н.М.,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри італійської філології
Маріупольського державного університету*

Статтю присвячено дослідженню типів антонімічних відносин у кінематографічній терміносистемі у французькій та українській мовах. Виокремлено основні типи антонімів у терміносистемі кінематографу досліджуваних мов. З'ясовано, що в досліджуваній терміносистемі антонімія утворює багатопланову систему протиставлень, які є відображенням протилежності кінематографічних понять. В обох мовах кінематографічні терміни вступають в антонімічні відношення, що ґрунтуються на комплементарній, контрарній і конверсивній антонімії. Встановлено, що переважну більшість становлять комплементарні антоніми, які позначають протилежно спрямовані ознаки або властивості. Невелика кількість контрарних і конверсивних антонімів в обох мовах пояснюється обмеженою кількістю антонімічних рядів, які можуть містити середній член протиставлення. Також досить рідко протиставляються взаємозалежні протилежні дії, ознаки, одна з яких не мислиться без іншої.

Ключові слова: термінологія, кінематографічна терміносистема, кінематографічний термін, антонімія, антонімічна пара.

Статья посвящена исследованию типов антонимических отношений в кинематографической терминотерминосистеме во французском и украинском языках. Выделены основные типы антонимов в терминотерминосистеме кинематографа исследуемых языков. Отмечено, что в исследуемой терминотерминосистеме антонимия образует многоплановую систему противопоставлений, которые являются отражением противоположности кинематографических понятий. В обоих языках кинематографические термины вступают в комплементарные, контрарные и конверсивные антонимические отношения. Установлено, что подавляющее большинство составляют комплементарные антонимы, обозначающие противоположно направленные признаки или свойства. Небольшое количество контрарных и конверсивных антонимов в обоих языках объясняется ограниченным количеством антонимических рядов, которые могут содержать средний член противопоставления. Также довольно редко противопоставляются взаимообусловленные противоположные действия, признаки, один из которых не мыслится без другого.

Ключевые слова: терминология, кинематографическая терминотерминосистема, кинематографический термин, антонимия, антонимическая пара.

The article is devoted to the study of types of antonymic relations in the cinematic terminological system in French and Ukrainian languages. The main types of antonyms in the cinema term system of the languages studied are identified and characterized. It is noted that in the studied term system, antonymy forms a multi-dimensional system of oppositions, which are a reflection of the opposite of cinematographic concepts. In both languages, cinematic terms enter into complementary, gradable, and relational antonymic relations. It is established that the overwhelming majority are complementary antonyms, denoting oppositely directed signs or properties. A small number of gradable and relational antonyms in both languages is explained by the limited number of antonymic series that can contain the middle member of the opposition. Also quite rarely opposed mutually dependent opposing actions, signs, one of which is not conceived without the other.

Key words: terminology, cinematic term system, cinematic term, antonymy, antonymic pair.

Постановка проблеми. Кожна терміносистема певної галузі знань становить у національній мові автономну ділянку, якій притаманні свої закономірності розвитку та функціонування. Проте беззаперечним є той факт, що будь-яка терміносистема підпорядковується законам і загальним тенденціям розвитку літературної мови. Відповідно, у кожній терміносистемі

тою чи іншою мірою мають місце основні системні явища лексико-семантичної організації термінів, а саме полісемія, синонімія, омонімія й антонімія. Саме остання широко використовується в термінології та, на відміну від інших типів системних відношень, які вважаються недоречними або навіть неприпустимими у галузевих терміносистемах, є «однією з найваж-

ливіших категорій системної організації термінології» [9, с. 293].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання сутності антонімії у термінології й особливості антонімічних відношень неодноразово привертала увагу як українських (В.С. Калашник, Л.А. Лисиченко, Т.І. Панько, Л.М. Полюга, Л.О. Симоненко), так і закордонних дослідників (R. Kocourek, M.-C. L'homme, J. Lyons, J. Picoche, A. Polguère). Зокрема, К.В. Тараненко досліджувала структурно-семантичні та прагматичні ознаки антонімії [13]. Д.В. Мовчан аналізувала шляхи актуалізації прагматичного потенціалу антонімів у сучасній німецькій мові [8]. Н.М. Бобух присвятила монографію антонімам в українській поетичній мові [1]. У французькій лінгвістиці вивчалися загальні питання функціонування антонімів у термінології [14], висвітлювалися опозиційні відношення у галузевих словниках, зокрема у юридичному [17], розглядалися семантико-референційні функції антонімів у дискурсі [18]. Незважаючи на те, що явище антонімії досліджувалося у багатьох галузевих терміносистемах (наприклад, у гірничій, швацькій, економічній, медичній, правовій, біологічній та ін.), ще не всі терміносистеми були піддані детальному аналізу. Так, поза увагою дослідників залишився порівняльний аналіз антонімічних відношень у кінематографічній терміносистемі у двох неблизькоспоріднених мовах – французькій та українській. Саме це, на нашу думку, зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз типів антонімічних відношень у терміносистемі кінематографу у французькій та українській мовах. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виокремити основні типи антонімів у кінематографічній терміносистемі французької мови (далі – КТФМ) і кінематографічній терміносистемі української мови (далі – КТУМ) й охарактеризувати їх.

Об'єктом дослідження виступають КТФМ і КТУМ. Предметом дослідження є опис і семантичний аналіз антонімічних відношень між французькомовними й українськомовними кінематографічними термінами (далі – КТ).

Матеріалом дослідження слугували 5 388 французькомовних і 4 947 українськомовних КТ, дібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел, зі спеціалізованих друкованих видань, з нормативно-правових актів і кінематографічних інтернет-ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Антонімія відбиває логічну закономірність – наявність проти-

лежностей, тому вона є необхідною складовою частиною кожної мови та відіграє вкрай важливу роль: відбиває притаманну людині власність категоризувати явища і набутий досвід із погляду дихотомічних контрастів. У термінології антонімія виступає засобом найменування понять із полярним, контрастним, протилежним змістом [3, с. 58], дозволяючи більш точно визначити місце терміна в певній терміносистемі. Антонімія не тільки використовується набагато частіше в більшості терміносистем, ніж у загальнонаціональній мові, але й взагалі є невіддільною частиною термінології [4, с. 25; 6, с. 105]. Це пов'язано з тим, що в науці поняття зазвичай вводяться парами, де кожен термін означає протилежну якість поняття, але водночас вони залишаються пов'язаними спільною логічною основою. Загалом антонімія характерна для тих галузей знань, де «релевантна категорія протилежності» [7, с. 35], і кінематографічна терміносистема не є винятком. У термінів-антонімів відмінність ґрунтується на протиставленні понять. Вони належать до однієї категорії об'єктивної дійсності [12, с. 102] і є видовими диференціаторами загальної родової сутності [11, с. 42]. У термінології антонімами можуть виступати як монолексемні терміни, так і термінологічні словосполучення, об'єднані загальним родовим поняттям, що з'єднує крайні точки одного явища [2, с. 55]. Підґрунтям для протиставлення є наявність у компонентних складах інваріантної та диференціальної сем [5, с. 52]. На відміну від синонімів, які формують ряди в рамках однієї термінології, антонімічні терміни утворюють елементарні мікрополя [12, с. 84], що складаються з двох протиставлених термінів. Не до кожного терміна можна підібрати антонім, вони існують тільки у тих термінів, які відрізняються якісними ознаками в значенні. Ці ознаки, що містяться в семантичній структурі термінологічної одиниці, можуть збільшуватися або зменшуватися, доходячи до протилежних. Переважно терміни-антоніми співвідносяться за якісними, кількісними, часовими, просторовими або оцінними ознаками. Отже, найчастіше в антонімічні відношення вступають якісні прикметники і прислівники, рідше – іменники та дієслова, якщо в їхній основі лежать антонімічні прикметники.

Зазвичай опозиційні відношення, в які вступають терміни-антоніми, не є ідентичними за своїм характером, вони відрізняються певним типом протиставлення. Тому залежно від критеріїв, за якими лінгвісти класифікують терміни з протилежним значенням, розрізняють векторну, контрарну, комплементарну та конверсивну антонімію

[5, с. 53; 10, с. 157; 14, с. 32; 16, с. 7]. У КТФМ і КТУМ антонімія утворює багатопланову систему протиставлень, які є відображенням протилежності кінематографічних понять. Явище антонімії майже однаковою мірою властиве досліджуваним мовам: у французькій мові було виявлено 326 антонімічних пар (6% від загальної кількості

термінів), в українській мові – 279 антонімічних пар (5,6% від загальної кількості термінів) (див. табл. 1). Семантико-тематичні групи антонімів у зіставлюваних мовах подібні: в обох мовах КТ можуть вступати в антонімічні відношення, що ґрунтуються на комплементарній, контрарній і конверсивній антонімії.

Таблиця 1

**Типи антонімічних відношень у кінематографічній терміносистемі
у французькій та українській мовах**

№	Типи антонімічних відношень	Мови дослідження	
		Французька мова	Українська мова
1.	Комплементарна антонімія	89,9% (293 ант. пар)	88,9% (248 ант. пар)
2.	Контрарна антонімія	8,3% (27 ант. пар)	9,3% (26 ант. пар)
3.	Конверсивна антонімія	1,8% (6 ант. пар)	1,8% (5 ант. пар)
Всього:		100% (326 ант. пар)	100% (279 ант. пар)

Як свідчать дані табл. 1, найбільш широко в КТФМ і КТУМ представлені комплементарні антоніми: відповідно, 89,9% і 88,9% антонімічних пар. Комплементарна антонімія пов'язує терміни, у яких виражається наявність або заперечення певних властивостей, ознак, відносин, а також різноспрямованість дій [7, с. 36; 16, с. 348]. Зв'язок між термінами-антонімами є бінарним і ґрунтується на несумісності одночасного існування двох понять: заперечення першого поняття означає твердження другого і, навпаки, заперечення другого неминуче передбачає твердження першого. Комплементарні антоніми розташовані на двох протилежних полюсах певної шкали та не мають середнього члена протиставлення.

У КТФМ і КТУМ комплементарними антонімами зазвичай виступають КТ, що містять компоненти, які позначають протилежно спрямовані ознаки або властивості, наприклад:

фр.: *générique (m) dedébut – générique (m) defn, film (m) muet – film (m) parlant, mastering (m) analogique – mastering (m) numérique, décor (m) naturel – décor (m) artificiel, scène (f) d'intérieur – scène (f) d'extérieur;*

укр.: *початковий ракорд – кінцевий ракорд, звуковий кінематограф – німий кінематограф, натурна сцена – павільйонна сцена, вертикальне панорамування – горизонтальне панорамування.*

Серед комплементарних антонімів зустрічаються антонімічні пари, які вказують на просторові або часові відношення, на характеристику якостей, на кількісні значення. Так, наявність протиставлення можна проілюструвати кінематографічними антонімами: *caméra argentique / плівкова кінокамера* «пристрій, призначений для запису рухомого зображення на кіноплівку» –

caméra digitale / цифрова кінокамера «пристрій, призначений для знімання фільмів без використання кіноплівки, із застосуванням цифрових технологій» (протиставляється спосіб запису руху). Сьогодні плівкові кінокамери використовуються вкрай рідко, поступившись місцем цифровим кінокамерам.

В антонімічній парі *dessinanimé / площинна мультиплікація* «тип анімації, який фільмує плоскі елементи (зазвичай малюнки) на горизонтальній поверхні, чиє переміщення фіксується фотознімком» – *image animée / об'ємна мультиплікація* «тип анімації, який використовує тривимірні об'єкти знімання та є рухом шляхом тривимірного синтезу зображень» протиставляється тип об'єкта знімання за рахунок використання протилежних кількісних характеристик простору – об'єму та плоскості. У свою чергу, в антонімічні відношення вступають і КТ *animation 2D / 2d анімація* «вид анімації, в якому об'єкти створюються за допомогою комп'ютерних засобів шляхом їхнього моделювання у двовимірному просторі (пласкому)» – *animation 3D / 3d анімація* «вид анімації, в якому об'єкти створюються за допомогою комп'ютерних засобів шляхом їхнього моделювання у тривимірному просторі (об'ємному)», як і в попередньому прикладі, протиставляються об'ємність і плоскість зображення об'єктів.

Термін *cinégénique / кіногенічний* позначає «виразне обличчя або зовнішність, яким притаманна властивість добре відтворюватися на кіноекрані» протиставляється КТ *non-cinégénique / не кіногенічний*, який позначає «особу або зовнішність, які позбавлені властивості добре відтворюватися на кіноекрані», тут протиставляється наявність або відсутність певних зовнішніх даних людини.

Менш поширені в кінематографічній терміносистемі досліджуваних мов контрарні антоніми: 8,3% антонімічних пар у КТФМ і 9,3% – у КТУМ (див. табл. 1), які демонструють градуальні, ступінчасті опозиції:

фр.: *haut-parleur (m) de droite – haut-parleur (m) central – haut-parleur (m) de gauche, négatif (m) sous-exposé – négatif (m) exposé – négatif (m) surexposé, cadence (f) ralentie – cadence (f) normale – cadence (f) accélérée;*

укр.: *недопроявити (кіноплівку) – проявити (кіноплівку) – перепроявити (кіноплівку), мікрозернистість – зернистість – макрозернистість.*

Як і комплементарні антоніми, контрарні терміни-антоніми перебувають у відношеннях протиставленості, але заперечення одного терміна не обов'язково означає істинність другого. Вони не є взаємовиключними, оскільки вони допускають наявність середнього члена – лексичної одиниці з відносно нейтральним значенням, навколо якої розташовуються позитивний і негативний члени. Терміни-антоніми симетрично розташовуються на протилежних кінцях певної семантичної осі, а всі інші члени (які мають певну кількість спільних сем) впорядковані в антонімічному ряду між ними. У ряді випадків контрарна антонімія виникає в межах певної класифікації елементів, які протиставляють всередині неї, підкоряючись певному ранжуванню або циклічності.

Так, в антонімічному ряду у КТФМ *prise (f) devuesaccélérée – prise (f) devuesnormale – prise (f) devuesralentie*, а у КТУМ, відповідно, *прискорене кінознімання – нормальне кінознімання – уповільнене кінознімання* наявні контрарні антонімічні відношення, у зв'язку з тим, що в обох рядах присутній термін-мезонім *prise (f) devuesnormale / нормальне кінознімання*. Це вид кінознімання зі стандартною частотою знімання та проекцією, яка становить 24 кадри на секунду. *Prise (f) devuesaccélérée / уповільнене кінознімання* – це кінознімання, яке фільмується з частотою, меншою за 24 к/с. Наприклад, щоб прискорити рух вдвічі, камера має фільмувати з частотою 12 к/с, а втричі – з частотою 8 к/с і т. д. *Prise (f) devuesralentie / прискорене кінознімання* – це кінознімання з частотою від 32 до 200 к/с. При проекції воно дозволяє відтворювати на екрані швидкий процес у повільному темпі. Так, щоб сповільнити рух об'єкта вдвічі, камера фільмує з частотою 48 к/с, втричі – 72 к/с. Обидва терміни, які позначають ці методи фільмування, можна назвати контрарними антонімами саме завдяки наявності нейтрального мезоніма – *prise (f) devuesnormale / нормальне кінознімання*.

За протиставлення форматів фільмів *court-métrage (m) / короткометражний фільм* «фільм, тривалість якого не перевищує 40–50 хвилин» і *long-métrage (m) / повнометражний фільм* «фільм тривалістю не менше ніж 52 хвилини» є також і середня ланка *moyen-métrage (m) / середньометражний фільм* «фільм тривалістю 30–59 хвилин». У цій парі КТ *court-métrage (m) / короткометражний фільм* є негативними, а КТ *long-métrage (m) / повнометражний фільм* є позитивними членами.

Найменшу кількість антонімічних пар становлять конверсивні антоніми (по 1,8% у КТФМ і КТУМ) (див. табл. 1). Конверсиви позначають взаємопов'язані, взаємоспрямовані протилежні дії або ознаки, які не мають середнього члена протиставлення [15, с. 173]. Конверсивна антонімія полягає не у запереченні, а у взаємозаміні актантів, між якими є конверсивні відношення, саме це виявляє їхню протилежність: якщо перестановка актантів дає два еквівалентні речення – ми маємо справу з антонімами-конверсивами. Цей вид антонімічних відносин виражається формулою: якщо X, тоді й Y. На відміну від вищеописаних типів антонімів, конверсиви завжди є істинними (відсутнє поняття хибності). К. Прет зазначає, що цей вид антонімічних відносин найчастіше зустрічається у сфері родинних і соціальних відносин [17, с. 135].

У кінематографічній терміносистемі досліджуваних мов конверсиви можуть позначати двох обов'язкових учасників кінематографічного процесу. Так, конверсивами стали терміни *acteur (m) / кіноактор – spectateur (m) / кіноглядач*. Кіноактор знімається у фільмі, який потім дивиться кіноглядач. Кіноглядач приходить у кінотеатр для того, щоб подивитися фільм, у якому знявся певний актор. Конверсивними можна вважати терміни *auteur (m) / кіносценарист – réalisateur (m) / кінорежисер*. Кіносценарист пише сценарій, докладно описує сцени, персонажів і їх діалоги, передбачаючи втілення сценарію на екрані. Кінорежисер творчо втілює написане кіносценаристом, керуючи створенням фільму. Також конверсивами назвемо терміни, що позначають парні дії, такі як, наприклад, *filmer / фільмувати – projeter / демонструвати*. Фільм знімають для того, щоб згодом продемонструвати глядачеві, і навпаки, глядачеві демонструють те, що зняли.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз показує, що явище антонімії однаковою мірою притаманне як французькомовній, так і українськомовній кінематографічній лексиці. За типом опозиції диференціюючих сем кінематографічні терміни-

антоніми поділяються на комплементарні, контрарні та конверсивні, з переважанням комплементарних антонімів у досліджуваних мовах. Невелика кількість контрарних і конверсивних антонімів в обох мовах пояснюється обмеженою кількістю антонімічних рядів, які можуть містити середній

член протиставлення. Також досить рідко протиставляються взаємозалежні протилежні дії, ознаки, одна з яких не мислиться без іншої. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі структурних типів антонімічних кінематографічних термінів у французькій та українській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бобух Н.М. Антоніми в українській поетичній мові: монографія. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. 321 с.
2. Брагина А.А. Синонимические отношения в лексике и словарная статья. *Современная русская лексикография*. Ленинград: Наука, 1981. С. 54–62.
3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва: Высш. шк., 1987. 104 с.
4. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. *Исследования по русской терминологии*. Москва: Наука, 1971. С. 7–67.
5. Забело И.В. Антонимы и паронимы глагольной терминологии в языковой картине мира. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 27. С. 52–56.
6. Кришталь С.М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2003. 218 с.
7. Лейчик В.М., Никулина Е.А. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии. *Вестник Московского университета. Серия: 19. Лингвистика и межкультур. коммуникация*. 2005. № 1. С. 30–43.
8. Мовчан Д.В. Шляхи актуалізації прагматичного потенціалу антонімів (на матеріалі іменників сучасної німецької мови). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2010. Вип. 89 (3). С. 201–204.
9. Процик М.Р. Антонімічні відношення в українській видавничій термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2006. № 559. С. 293–295.
10. Санжеева Л.Ц. Конверсивные и антонимические оппозиции в поэтике эпического текста, их передача на русский и английский языки. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*: сб. науч. тр. Тамбов: Грамота, 2010. Вып. 2 (6). С. 157–160.
11. Симоненко Л.О. Формування біологічної термінології. Київ: Наук. думка, 1991. 152 с.
12. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А.В. Крижанівська та ін. Київ: Наук. думка, 1984. 194 с.
13. Тараненко К.В. Прагматичний потенціал антонімії української мови: монографія. Дніпро: УМСФ, 2017. 152 с.
14. Amsili P. L'antonymie en terminologie: quelques remarques. *Conférence TIA-2003* (31 mars et 1 avril). Strasbourg, 2003. P. 31–40.
15. Morlane-Hondère F. Une approche linguistique de l'évaluation des ressources extraites par analyse distributionnelle automatique: thèse de doctorat. Toulouse, 2013. 290 p.
16. Peshkov (Sapojnikova) K. Le discours juridique enrussé en français: une approche typologique: thèse de doctorat. Marseille, 2012. 665 p.
17. Preite C. Le traitement des rapports d'opposition dans la *Linguistique juridique* et dans le *Vocabulaire juridique* de Cornu. *Cahiers de Recherche de l'École Doctorale en Linguistique Française*. 2014. V. 8. P. 131–145
18. Steffens M. L'antonymie. Définition de l'antonymie en langue et description des fonctions sémantico-référentielles de la co-présence antonymique en discours: thèse de doctorat. Liège, 2014. 479 p.